

e-ISSN: 1694-8661

№2(3)/2023, 87-97

УДК: 347.9

DOI: [10.52754/16948661_2023_2\(3\)_14](https://doi.org/10.52754/16948661_2023_2(3)_14)

**ЖАРАНДЫК ПРОЦЕССТЕГИ ДОО КОЮУГА УКУКТУУЛУК ЖАНА ДООНУ
КАМСЫЗ КЫЛУУ ШАРТТАРЫ**

ПРАВО НА ИСК В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ И УСЛОВИЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИСКА
RIGHT TO ACTION IN CIVIL PROCEEDINGS AND CONDITIONS FOR SECURING A
CLAIM

Патиев Нурханбек Маматович

Патиев Нурханбек Маматович

Patiev Nurhanbek Matatovich

улук окутуучу, Ош мамлекеттик университети

старший преподаватель, Ошский государственный университет

Senior Lecturer, Osh State University

Токтакун кызы Гулнур

Токтакун кызы Гулнур

Toktakun kyzy Gulnura

т.и.к., улук окутуучу, Ош мамлекеттик университети

к.и.н., старший преподаватель, Ошский государственный университет

Candidate of History, Senior Lecturer, Osh State University

gulnura-29@mail.ru

ЖАРАНДЫК ПРОЦЕССТЕГИ ДОО КОЮУГА УКУКТУУЛУК ЖАНА ДООНУ КАМСЫЗ КЫЛУУ ШАРТТАРЫ

Аннотация

Макалада жарандык процесстик укутагы доо коюу укугунун орду жана мааниси каралат. Жарандык процесстик укуктун теориясында доо коюу жана доо коюу укугу түшүнүктөрү эң татаал жана талаштуу түшүнүктөрдүн бири. Илимде бул тема актуалдуулукту жаратып, бул түшүнүктөрдүн аныкталышы доонун түшүнүгүнүн мүнөздөмөлөрү менен ажырагыс байланышта, андагы материалдык жана процессуалдык принциптердин өз ара байланышын изилдөөнү максат кылат. Илимий изилдөөнүн методологиялык негизин илимий таануу ыкмаларынын комплекси түзөт башкача айтканда, анализ, синтез, индукция, дедукция, салыштырма-укуктук, формалдуу-логикалык жана башкалар. Материалдык мааниде доо коюу укугу – бул соттук коргоого укук деген тыянак чыгарууга болот. Процессуалдык мааниде талап коюу укугу (доо укугу) – бул конкреттүү укуктук талаш-тартышты мыйзамга ылайык чечүү зарылдыгынан соттун алдына коюу укугу. Доого укуктуулук, бир жагынан процеске болгон укуктуулук, экинчи жагынан доогердин жоопкерге коюлган материалдык укуктук талабын канаттандырууга болгон укук. Ошентип, доого укуктуулук дегенибиз, жогоруда көрсөтүлгөн эки укук мүмкүнчүлүгүнөн турган, татаал түшүнүк. Доону сотко коюууга укуктуулуктун шарттары. Сотто доо коюу бул жарандардын жана уюмдардын соттук коргоо үчүн сотко кайрылуу укуктарынын бир формасы. Бул конкреттүү, материалдык- укуктук талаш-тартыш боюнча биринчи инстанциядагы сот адилеттигине укуктуулук дегендикке жатат. Анткени, ишти маңызы боюнча карап чыгып, Кыргыз Республикасынын атынан чечим чыгарып, сот адилеттигин ишке ашыруу, мыйзамга ылайык биринчи инстанциянын сотторуна гана таандык. Жыйынтыктап айтканда, доону камсыз кылуу-келечекте доогердин пайдасына чыгарыла турган сот чечиминин реалдуу аткарылышына багытталып, сот тарабынан колдонулуучу чаралар. Бул чаралар келечекте доогердин пайдасына чыгарылуучу сот чечиминин реалдуу аткарылышын камсыз кылуучу процесстик, маанилүү кепилдиктердин бири болуп эсептелет.

Ачкыч сөздөр: доо, доогер, жоопкер, юридикалык жак, жаран, мыйзам, соттук коргоо, жарандык процесстик укук

ПРАВО НА ИСК В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ И УСЛОВИЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИСКА

RIGHT TO ACTION IN CIVIL PROCEEDINGS AND CONDITIONS FOR SECURING A CLAIM

Аннотация

В статье исследуются место и значение права на предъявление иска в гражданском процессуальном праве. В теории гражданского процессуального права понятия предъявления иска и права на иск являются одними из наиболее сложных и противоречивых понятий. В науке данная тема создает актуальность, определение этих понятий неразрывно связано с характеристикой понятия иска и направлено на изучение взаимосвязи в нем материальных и процессуальных начал. Методологическую основу научного исследования составляет совокупность методов научного познания, то есть анализа, синтеза, индукции, дедукции, сравнительно-правового, формально-логического и других. Право на предъявление иска - это право на судебную защиту. В процессуальном смысле право на иск (право на иск) - это право передать конкретный правовой спор в суд для разрешения в соответствии с законом. Право на иск – это, с одной стороны, право на процесс, а с другой – право на удовлетворение материального юридического иска истца к ответчику. Таким образом, право на иск представляет собой сложное понятие, состоящее из двух упомянутых выше юридических возможностей. Условия подачи иска. Подача иска является формой права граждан и организаций обращаться в суд за правовой защитой.

Abstract

The article examines the place and significance of the right to sue in civil procedural law. In the theory of civil procedural law, the concepts of filing a claim and the right to sue are among the most complex and controversial concepts. In science, this topic creates relevance; the definition of these concepts is inextricably linked with the characteristics of the concept of a claim and is aimed at studying the relationship between material and procedural principles in it. The methodological basis of scientific research is a set of methods of scientific knowledge, that is, analysis, synthesis, induction, deduction, comparative legal, formal logical and others. The right to sue is the right to judicial protection. In a procedural sense, the right to sue (right to sue) is the right to bring a specific legal dispute to a court for resolution in accordance with the law. The right to claim is, on the one hand, the right to process, and on the other hand, the right to satisfy the material legal claim of the plaintiff against the defendant. Thus, the right to sue is a complex concept consisting of the two legal possibilities mentioned above. Conditions for filing a claim. Filing a claim is a form of the right of citizens and organizations to go to court for legal protection. This means the right to justice of the first instance in a specific substantive legal dispute. After all, consideration of the case on its merits, making decisions on behalf of the Kyrgyz Republic and administering justice, according to the law, belong only to

Это означает право на правосудие первой инстанции по конкретному материально-правовому спору. Ведь рассмотрение дела по существу, принятие решения от имени Кыргызской Республики и осуществление правосудия, согласно закону, принадлежат только судам первой инстанции. Подводя итог, можно сказать, что обеспечение иска – это мера, применяемая судом, направленная на фактическое исполнение судебного решения, которое в будущем будет вынесено в пользу истца. Данные меры рассматриваются как одна из процессуальных, важных гарантий, обеспечивающих фактическое исполнение решения суда, вынесенного в пользу истца, в дальнейшем.

the courts of first instance. To summarize, we can say that securing a claim is a measure applied by the court, aimed at the actual execution of a court decision, which in the future will be rendered in favor of the plaintiff. These measures are considered as one of the procedural, important guarantees that ensure the actual execution of a court decision made in favor of the plaintiff in the future.

Ключевые слова: иск, истец, ответчик, юридическое лицо, граждане, закон, судебная защита, гражданское процессуальное право.

Keywords: claim, plaintiff, defendant, legal entity, citizens, law, judicial protection, civil procedural law

Киришүү

Жарандык доонун өзү эки тараптан турган укукту коргоонун процесстик каражаты болгондуктан, доого укуктуулук жөнүндөгү түшүнүктө да доонун бул эки тарабы чагылдырылууга тийиш. Доогер жоопкерге доо менен сотко кайрылганда, ал процессти козгоо үчүн да (доо коюуга укуктуулук) жана өзүнүн жоопкерге койгон материалдык укуктук таламын канааттандырууга (доону канааттандырууга укугу) да укуктуумун деп эсептейт. Чындыгында да ошондой. Ошондуктан, доого деген укуктуулук сөзсүз жогоруда көрсөтүлгөн эки укук мүмкүнчүлүктөр б.а. доо арызы менен сотко кайрылуу укугу, жана доону канааттандыруу укугунан турууга тийиш. Бул эки укук мүмкүнчүлүгү бирдикте ишке ашырылуулары тийиш, анткени, доо арызын келтирүүгө укугу жоктун, доону канааттандырууга укугу болушу мүмкүн эмес. Ошону менен бирге доогердин, доону канааттандырууга укугу жок болсо, анда анын доо менен кайрылуу укугу предметсиз калат.

Демек, доого укуктуулук, бир жагынан процеске болгон укуктуулук, экинчи жагынан доогердин жоопкерге коюлган материалдык укуктук талабын канаттандырууга болгон укук. Ошентип, доого укуктуулук дегенибиз, жогоруда көрсөтүлгөн эки укук мүмкүнчүлүгүнөн турган, татаал түшүнүк.

Доону сотко коюуга укуктуулуктун шарттары. Сотто доо коюу бул жарандардын жана уюмдардын соттук коргоо үчүн сотко кайрылуу укуктарынын бир формасы. Бул конкреттүү, материалдык- укуктук талаш-тартыш боюнча биринчи инстанциядагы сот адилеттигине укуктуулук дегендикке жатат. Анткени, ишти маңызы боюнча карап чыгып, Кыргыз Республикасынын атынан чечим чыгарып, сот адилеттигин ишке ашыруу, мыйзамга ылайык биринчи инстанциянын сотторуна гана таандык.

Доону коюу менен процессти козгоо, мыйзам боюнча белгилүү бир шарттарга байланыштуу. Бул шарттар жалпы жана атайын шарттар болуп экиге бөлүнөт:). Сотто доо коюуга мүмкүнчүлүк берүүчү атайын шарттар жана жалпы шарттарга. *Жалпы шарттарга* төмөнкүлөр кирет:

1) Доогер жана жоопкер (тараптар) жарандык процесстик укукка жөндөмдүү болуулары керек. Бул талап, айрыкча, юридикалык жактардын ыйгарым укуктарын текшерүү үчүн зарыл. Анткени, мындай формада процеске катышууга ишканалар менен уюмдардын баардыгы эмес, жалаң гана юридикалык жактардын укуктарынан пайдалануучуларынын гана укуктары бар

2) Доогердин доо арызы тиешелүү сотто каралууга тийиш болуу керек (сотко караштуулук)

3) Эгерде мыйзамдуу күчүнө кирген, ошол эле тараптардын ортосундагы, ошол эле предмет жөнүндөгү, жана ошол эле негиздер менен талаш боюнча чыгарылган соттун чечими, же доогердин доодон баш тарткандыгын кабыл алуу жөнүндө же тараптардын тынышуу келишимин бекитүү жөнүндө соттун аныктамасы болсо;

4) Эгерде ушул сотто предмети боюнча жана ошол эле негиздер, ошол эле тараптар арасындагы талаш боюнча иш болсо;

5) Эгерде өзүнүн компетенциясына жараша ошол эле тараптардын ортосундагы, ошол эле предмет жөнүндөгү жана ошол эле негиздер менен болгон талаш боюнча аксакалдар же бейтарап сотторунун чечимдери болсо, анда доогердин сотто доо коюуга укугу жок.

Сотто доо коюуга мүмкүнчүлүк берүүчү атайын шарттар кээ бир гана иштер боюнча коюлган [1]. Бул шарт боюнча, доо арызы менен сотко кайрылуудан мурун доогер өзүнүн талабы менен тикелей, жоопкерге кайрылууга тийиш. Тараптардын талашы сотко чейин өз ара жөнгө салынбаса, ошондон кийин гана доогерде сотто доо коюу менен кайрылуу укугу пайда болот (мисалы: кээ бир эмгектик талаш иш боюнча сотко чейин, эмгектик иштер боюнча комиссияга кайрылуу керек.). Эгерде доогер тарабынан бул категориядагы иштер үчүн мыйзамда белгиленген талашын сотко чейин жөнгө салуу тартиби сакталбаса, соттун арызды кабыл алуудан баш тартууга акысы бар. Бул шарттарды туура колдонуунун практикалык мааниси өтө чоң. Эгерде судья жогорудагы зарыл болгон шарттардын жок экендигин арызды кабыл алуу учурунда эле байкаса, анда арызды кабыл алуудан баш тартууга милдеттүү, ал эми мындай каталык процесстин жүрүп жаткан учурунда (ишти кароонун) табылса, анда иш өндүрүштөн кыскартылууга тийиш.

Доону канааттандырууга жаткан укуктун бары же жогу, ишти маңызы боюнча сот отурумунда кароонун натыйжасында, судья тарабынан гана чечилүү мүмкүн. Сотто доо коюуга укуктун жоктугу (материалдык укуктук мааниде), жоопкерден белгилүү бир аракетти жасоону (карызды кайтарып берүүнү ж.б.) талап кылуу укуктун өзүнүн жоктугун көрсөтөт. Ошондуктан, мындай учурда ишти кароонун жыйынтыгы, доону канааттандыруудан баш тартуу чечими менен аякталышы керек.

Сотто доо коюуга укуктуулук, коюлган доого доогердин укугунун бары жогуна карабайт. Сотто доо коюу менен кайрылуу үчүн, доого болгон укуктуулуктун бар экендигин болжолдоонун өзү эле жетишээрлик. Анткени, жогоруда айтылгандай, доону канааттандырууга жаткан укуктун бары же жогу ишти маңызы боюнча, биринчи инстанциядагы сот отурумунда кароонун натыйжасында, судья тарабынан гана чечилүү мүмкүн.

Сотто доо коюуга укук берүүчү зарыл болгон шарттардын бары жогу да, доо арызды кабыл алуу учурунда судья тарабынан текшерилет. Эгерде, ошол шарттардын бирөөсү эле жок болуп чыкса, анда судья арызды кабыл алуудан баш тартат. Ал эми андай шарттын жоктугу арыз кабылдангандан кийин же сотто ишти карап жатканда билинип калса, анда бул иш боюнча сот өндүрүшү мыйзамга туура келбеген жол менен козголгон иш катары, процесстин кайсы гана стадиясында болбосун кыскартылууга жатат.

Жоопкердин кызыкчылыгын коргоонун процесстик каражаттары. Жоопкердин доого каршы коргонуунун негизги каражаттарынан болуп, коюлган доого карата өзүнүн каршылыгын (макул эместигин) билдирүү жана доогерге каршы тосмо доо коюу болуп эсептелет. Жоопкер үчүн коюлган доого карата өзүнүн жөн эле каршылыгын билгизбестен доогердин таламын жокко чыгаргыдай фактыны карама-каршы коюусу өтө зарыл. Жоопкердин коюлган доого карата процесстик укуктук каршылыгына мисал катары, анын бул иштин сотко караштуу эместиги, ушул эле иш боюнча мыйзамдуу күчүнө кирген соттун чечиминин бар экендиги жөнүндөгү дагы башка жүйөөлөрдү келтирсе болот. Ошентип, жоопкердин доого карата каршылыгы- анын кызыкчылыгын коргоого кызмат кылган, ага карата коюлган доонун мыйзамсыз экендигин негиздөөчү түшүндүрмө.

Доого каршылык:

а). Бул иштин, ушул сот тарабынан каралышына каршы багытталышы;

б). Доогердин, иштин маңызы боюнча чечилүүчү таламына каршы багытталышы мүмкүн. Ушундан улам, жоопкердин доого каршы аракетин, процесстик жана материалдык-укуктук деп экиге бөлсө болот.

Процесстик каршылык- доогердин таламына, анын негиздүүлүгүнө тийишпестен гана, анын сотто каралуусуна болгон каршылык.

Материалдык укуктук каршылык- жоопкердин ага карата коюлган доонун маңызы боюнча түшүндүрмө. Буга доогер көрсөткөн фактылар менен жүйөөлөрдү тану жана аны юридикалык фактылар менен негиздөө: эгерде доогер доонун негизин далилдөөчү далилдерди келтирбеген болсо, жоопкер муну көрсөтүп, соттун көңүлүн ушуга буруу керек. Мисалы: договордун туура түзүлгөндүгүнө каршылык катарында, договорду түзгөндөрдүн бир тарабынын процесстик укук жөндөмдүүлүгүнүн жок экендигин көрсөтсө болот.

Тосмо доо. Жоопкер доогерге каршы, тосмо доо коюу менен да өз укугун коргой алат башкача айтканда, ишти сотто кароого даярдоо учурунда жана иш сотто каралып, сот тарабынан чечим чыгарылганга чейин, жоопкер ага карата коюлган биринчи доо менен кошо кароо үчүн, доогерге каршы тосмо доо коюуга укуктуу. Тосмо доо үчүн төмөнкүлөр мүнөздүү. Тосмо доо ага чейин, мурун эле, пайда болгон процессте гана мүмкүн [2]. Тосмо доо, ушул эле иш боюнча жоопкердин мурунку доогерге каршы койгон доосу башкача айткандатосмо доону коюуга байланыштуу тараптардын ар кайсынысы, өз доолору боюнча доогердин ордунда болуп, ал эми экинчи тараптын доо талабы боюнча жоопкердин ролунда болот.

Тосмо доо сот тарабынан алгачкы доо менен бирге (кошо) кароо үчүн, мыйзамда көрсөтүлгөн учурларда гана кабыл алынышы мүмкүн, атап айтканда:

1) Эгерде тосмо талап биринчи талапты чегерүү үчүн берилсе (мисалы: доогердин жоопкерге берген карыз акчасын кайтарып алуу боюнча доо арызына каршы (анткени доогердин өзү кандайдыр бир жагдайга байланыштуу жоопкерге карызданып калуу да мүмүн); доогерден жоопкердин буюмуна келтирген зыянды өндүрүүгө багытталган жоопкердин доосу);

2) Эгерде тосмо доону канааттандыруу, биринчи доонун толук же жарым-жартылай канааттандырылышын жокко чыгарса (мисалы: квартирдик акыны төлөбөгөндүгү үчүн квартирден чыгарууну талап кылган доогердин доосуна каршы, ошол үйгө болгон өзүнүн менчик укугун аныктоону сураган жоопкердин доосу);

3) Эгерде тосмо доо менен биринчи доонун ортосунда өз ара укуктук байланыш болсо жана аларды бириктирип кароо талаштарды тезирээк карап, туура чечүүгө алып келсе (мисалы: доогердин никеден ажыратууну суранган доосуна каршы жоопкердин доогер менен никеде турганда жыйналган акчаны (мүлктү) бөлүштүрүү боюнча доосу).

Ишти карап жаткан сот ишти соттук кароого даярдоо учурунда жоопкердин тосмо доо коюуга укугу бар экендигин байкаса, анда ал бул жөнүндө жоопкерге тийиштүү түшүндүрмө берүүсү зарыл, анткени, доогердин тосмо доосунун өз убактысында коюлушу жогоруда көрсөтүлгөндөй тараптар үчүн да, соттун өзү үчүн да (кыска мөөнөттө, эки өз алдынча ишти бир эле процессте, бир чечим менен ишке ашыруу мүмкүнчүлүгү) талапка ылайык.

Биринчи доо менен тосмо доо таламдарынын ортосундагы байланыштын болуусунун зарылдыгы, тосмо доонун өз алдынча мүнөзүнө таасирин тийгизбейт. Бул төмөндөгү жагдайлардан байкалат. Адатта, тосмо доонун таламын канаттандырган чечим менен баштапкы доонун таламын канаттандыруудан баш тартууга алып келет. Тосмо доонун өз алдынчылыгына мүнөздү дагы бир жагдай, бул анын ушул иште коюлбай калганы менен, мындай доо арыздын кийинчерээк (бул соттун чечими чыккандан кийин деле) өз алдынча келтирүү укугунан (мүмкүнчүлүгүнөн) ажырабагандыгында. Ошондой болсо да өзү жоопкер катары катышып жаткан процессте тосмо доо коюу менен, өзүнүн укугун коргоп алуу, ал үчүн бир топ ыцгайлуу жана пайдалуу, себеби, анын талаштыгы укуктары алда канча тезирээк корголот жана башкала кирет. Сотко тосмо доону келтирүү, доо коюунун жалпы эрежеси боюнча жүргүзүлөт. Тиешелүү мыйзамдын бардык талабы тосмо доого да таркалат-тосмо доо койгон иш боюнча жоопкер бул процессте доогердин бардык укутарынан пайдаланат жана анын бардык милдеттерин аткарат.

Тараптардын доо талашында өзгөртүүлөрдү киргизүүгө болгон укуктары. Жарандык процессте доонун негизи менен предметине өзгөчө көңүл бурулат, анткени, доонун ушул эки элементи бир жарандык ишти экинчи бир жарандык иштен так ажыратууга жана ал ишти бир нече жолу кайталап кароого жол бербөө менен, ишти өз убагында карап жана мыйзамга ылайык чечим чыгарууга шарт түзөт. Жарандык сот өндүрүшүндөгү соттук териштирүүнүн предмети болуп жарандык субъективдик укук жөнүндөгү талаш болуп эсептелет [3]. Доогер доо коюу таламы менен сотко кайрылган арызында сөзсүз түрдө доонун негизи жана предметин көрсөтүү керек. Сот дагы, адатта, ишти доогер арызында көрсөткөн негиз жана предметтин чегинде гана карап чечүүгө милдеттүү. А бирок, кээ бир жагдайларга байланыштуу мыйзамда каралган учурларда, доогер доонун негизин же предметин өзгөртүүгө, доо талабынын өлчөмүн көбөйтүп же азайтууга, ошондой эле доодон баш тартууга да акылуу.

Жоопкердин жогоруда айтылгандай доону мойнуна алууга, тосмо доо коюуга акысы бар. Тараптар ошондой эле, соттун карамагындагы иштер боюнча тынышуу келишимин түзүүгө да акылуу.

Сотто иш кароонун процессинде мындай өзгөртүүлөрдүн пайда болушу доогер тарабынан арыз берүү учурунда кетирилген билбестик, байкабастык, жаңылыштык ж.б. кемчиликтерге байланыштуу жагдайлар менен түшүндүрүлөт. Мыйзамга ылайык доогер процесстин жүрүмүндө, тараптардын чыныгы укуктук мамилелерине туура келген негиз жана предметке таянуу менен өзүнүн кетирген катачылыгын оңдоого акылуу.

Доону өзгөртүү. Мыйзам боюнча доогердин, доонун негизин же предметин өзгөртүүгө акысы бар. Мыйзамда көрсөтүлгөндөй, доонун негизин же болбосо предметин гана өзгөртүүгө болот. Экөөнү тең бир эле маалда өзгөртүүгө болбойт, анткени, мындай учурда бир доону бүтүндөй экинчи доо менен алмаштырууга туура келет.

Доонун негизин өзгөртүү. Доонун негизин өзгөртүү мурунку арызда коюлган доо талапты негиздөө үчүн келтирилген юридикалык фактыны жаңы жагдай менен алмаштыруудан, ошондой эле кошумча фактыны келтирүү же болбосо доогер тарабынан мурда көрсөтүлгөн фактылардын кээ бирин, иштен чыгарып салуу жолу менен жүргүзүлөт. Мисалы: доогер башында жоопкер баласынын окууга баруусуна тыюу сылгандыгы үчүн ата-энелик укугунан ажыратылсын деген талап коюуп, кийин болсо, жоопкерди ата-энелик

укуктан ажыратууну жоопкердин баланы кайыр сурап, селсаяктык кылууга мажбурлоо фактысына негиздейт.

Доонун предметин өзгөртүү. Доонун предметинин өзгөрүшү доогердин жоопкерге койгон материалдык-укуктук таламынын өзгөрүлүшү дегендикке жатат. Мисалы, сатып алуучунун сатуучуга карата, алган буюмду сапатсыз деп, аны алмаштыруу жөнүндөгү таламынын, ал буюм үчүн төлөнгөн акчаны кайрып берүүнү сурануу таламы менен алмашылышы.

Доогердин доо талабынын өлчөмүн көбөйтүүгө, азайтууга же болбосо доодон баш тартууга укуктуулугу. Доо таламынын өлчөмүн өзгөртүү доонун материалдык өлчөмүн, иштин учурдагы чыныгы жагдайына тууралоо дегендикке жатат. Ошону менен бирге доо таламынын өлчөмүн өзгөртүү, доонун негизи менен предметинин өзгөрүлүшүнө эч кандай таасирин тийгизбейт.

Доогердин доодон баш тартуу укугу. Жарандык жана жарандык процесстик укуктарга ээлиги бар кайсы бир жак бул укуктардан баш тартууга да укутуу. Доогердин доодон баш тартуусу - бузулган же талашта турган жарандык укугун соттук коргоодон баш тартуу дегендикти билдирет. Доогердин доодон баш тартуу, иштин соттун чечимисиз аяктап, ишти кыскартуу жөнүндөгү аныктама менен бүтөт.

Прокурордун же болбосо башка жактардын укуктарын, мамлекеттик же коомдук таламдарды коргоо үчүн сотко кайрылууга акылыры бар дагы башка жактар тарабынан келтирилген арыздары боюнча алардын доо таламынан баш тартуусу иштин маңызы менен каралуусуна жолтоо болбойт. Мунун себеби, аталган жактар процессте өзүлөрүнүн эмес башкалардын бузулган укуктарын коргоо үчүн сотко кайрылышат, башкача айтканда, талаштагы материалдык укук аларга таандык эмес, ошондуктан, алардын талаштагы укукту буйруктоого акылыры жок.

Доону моюнга алуу - жоопкердин, ага карата коюлган доогердин доо талабын сөзсүз моюнга алуу боюнча сотто айтылган макулдугу. Мындай макулдук эреже катарында доону канааттандыруу боюнча, чечим чыгарууга алып келет. Жоопкердин доону моюнга алуусу, анын доо таламынын негиздүүлүгүнө болгон ишенимине байланыштуу болот. Моюнга алуу толугу менен жана жарым-жартылай да болушу мүмкүн. Доону моюнга алууну туура деп тапкан сот доогердин пайдасына деп чечим чыгарат, жана чечимдин негиздөө бөлүмүндө моюнга алуу фактысын доону канааттандыруунун негизи ктары көрсөтөт [4]. Жоопкердин доону моюнга алышы, доогердин доодон баш тартышы жөнүндөгү арызы сыяктуу эле, сот отурумунун протоколуна киргизилет жана ага тийиштүү түрдө доогер жана жоопкер өз колдорун коюшат. Эгерде, доодон баш тартуу же жоопкердин доону моюнга алышы сотко жазуу жүзүндө берилген болсо, анда бул ишке тиркелет да бул туурасында да сот отурумунун протоколунда көрсөтүлөт.

Доогердин доодон баш тартуусу ишти соттун чечимисиз эле аныктама менен кыскартууга, ал эми жоопкердин доону моюнга алуусу, ошонун негизинде эле иш боюнча чечим чыгарууга алып келип, алардын процесстеги материалдык жана процесстик укуктарына чоң таасирин тийгизет. Ошондуктан, доодон баш тартууну же доону моюнга алууну ырастоодон мурда, сот доогерге жана жоопкерге, алардын мындай процесстик аракеттеринин укуктук натыйжалары жөнүндө түшүндүрөт. Аракеттеги мыйзамдар боюнча доогердин

доодон баш тартуусу, жоопкердин доону моюнга алуусу, сот үчүн сөзсүз милдеттүү мааниге ээ эмес. Тескерисинче, тараптардын мындай аракеттери соттун көзөмөлүндө болууга тийиш, ошондуктан мындай аракеттер сот тарабынан, анын аныктамасы менен бекитилгенден кийин гана юридикалык күчкө ээ болот. Эгерде доогердин доодон баш тартуусу, жоопкердин доону моюнга алуусу мыйзамдарга карама-каршы келсе, же башка бир жактардын (жарандардын, уюмдардын) укуктарын, эркиндиктерин жана мыйзам тарабынан корголуучу таламдарын бузса, анда сот тараптардын мындай аракеттерин кабыл албайт-(бекитпейт) (ЖПК-тин 41-беренесинин 4-пункту).

Тынышуу келишими. Соттогу тынышуу келишим бул сотто түзүлгөн тараптар ортосундагы жарандык укуктук маанисиндеги договор. Мындай келишим боюнча тараптар өз арасындагы жарандык укуктук талашты сотсуз эле жоюуга жетишишет. Соттук тынышуу, жалаң гана тараптардын ортосунда мүмкүн. Мунун натыйжасында соттогу иш өндүрүштөн кыскартылат. Тынышуу келишими, аны сот бекиткенден кийин гана мыйзамдуу күчүнө кирет. Тынышуу келишимин бекитүүнүн алдында, сот анын мыйзамдуулугун, эч кимдин укугун бузбай тургандыгын тыкандык менен текшерүүгө милдеттүү. Эгерде сот, тараптардын тынышуу келишими боюнча аракеттери мыйзамга карама-каршы келет деп эсептесе, же кимдир бирөөнүн укуктарын жана мыйзам тарабынан корголуучу кызыкчылыктарын бузат деп тапса, анда анын тараптардын тынышуу келишимин бекитпөөгө акысы бар. Ошондуктан тынышуу келишимин бекитердин алдында, сот доогерге жана жоопкерге бул келишимден келип чыгуучу тийиштүү процесстик аракеттердин натыйжаларын түшүндүрүүгө милдеттүү. Эгерде, тынышуу келишими ыктыярдуу аткарылбаса, анда ал мыйзамдын талабына ылайык, чечимдерди аткаруу каражаттарын колдонуу менен мажбурланып аткарылууга жатат. Соттук тынышуу келишимин түзүү, процесстин кайсы гана стадиясында болбосун, мүмкүн.

Доону камсыз кылуу. Доо арызы менен сотко кайрылган субъект баарыдан мурда жоопкерге койгон таламынын аткарылышын көздөйт. Доону канаттандыруу жөнүндөгү соттун чечими, бузулган субъективдик укукту коргоо процесси ошону менен аягына чыкты дегендикке жатпайт. Бузулган укукту калыбына келтирүү, ошол доогердин пайдасына чыгарылган чечим реалдуу (чын-эле) аткарылганда гана мүмкүн. Сот практикасында доогердин пайдасына чыгарылган сот чечимдеринин жоопкер тарабынан өз ыктыяры менен (кээде айлап, жылдап) аткарылбай жаткандыгын көп эле кездештирүүгө болот. Жоопкер, иш каралып, чечимдин аткарылышы үчүн доогерге өндүрүлүп берүүгө жаткан буюмду өз билгениндей башкарып, кара ниеттик менен, анын сапатын начарлатып, бекитип, же болбосо биротоло жок кылып коюу да мүмкүн.

Доогер үчүн мына ушундай коркунучту (опурталдуу) жагдайларды болтурбоо максатында, ишти карай турган сот же судья тарабынан доону камсыз кылуу чаралары колдонулат. ЖПК-тин 140-беренесине ылайык ишке катышкан тараптардын арызы боюнча иштин кайсы гана абалында болбосун, (соттун чечими чыгарылганга чейин), эгерде доону камсыз кылуу чараларын колдонбосо соттун чечимин аткарууга кыйынчылык туулуп же болбосо такыр эле мүмкүндүк бербей турган болсо, анда доону камсыз кылууга жол берилет [5]. Доону камсыз кылуу боюнча чаралардын тизмеси төмөнкүлөр:

1. жоопкерге таандык же анын карамагында же башка жактарда болгон мүлктү же акча каражаттарын камакка алуу. Акча каражаттарын камакка алуу, доо суммасынын жана соттук чыгымдардын чектеринде салынат;

2. жоопкерге айрым иш-аракеттерди жасоого тыюу салуу;
3. мүлктү берүүгө же ага карата башка милдеттерди аткарууга башка жактарга тыюу салуу;
4. мүлктү камактан бошотуу жөнүндө доо коюлган учурда, мүлктү сатууну токтотуу;
5. сот тартибинде карызкор талашып-тартышкан аткаруу документи боюнча өндүрүп алууну токтотуу, доону камсыз кылуу боюнча иш чаралар болушу мүмкүн.

Зарыл болгон учурларда сот мыйзамда көрсөтүлгөн максаттарга жооп берген доону камсыз кылуу боюнча башка иш чараларды да көрө алат. Сот доону камсыз кылуунун бир нече түрүндө жол бериши мүмкүн. Мыйзамда жазылган тыюу салуулар бузулган учурда, күнөөлүү адамдар Кыргыз республикасынын мыйзамдарына ылайык административдик жоопкерчиликке тартылат. Мындан тышкары, доогер бул адамдардан доону камсыз кылуу жөнүндө аныктаманы аткарбай коюудан улам келтирилген зыяндын ордун толтурууну талап кылууга укуктуу.

Жогоруда тизмеленген доону камсыздоо чаралардын ар түрдүүлүгү, доогер койгон таламдардын мүнөзүнө байланыштуу экендиги менен түшүндүрүлөт. Доону камсыз кылуу жөнүндөгү арыздар арыз кабыл алынган күндүн эртеси эле, жоопкерди жана башка ишке катышуучу жактарды кабарлабастан эле, ишти кароочу сот тарабынан чечилет. Мунун себеби, кечигип көрүлгөн доону камсыз кылуу аракеттер, ошондой эле көрүлгөн чаралар жөнүндө жоопкерди кабарлап коюу, бул иштин эффективдүүлүгүнө өзүнүн терс таасирин тийгизип коюлары мүмкүн. Ушул эле максатта доону камсыз кылуу жөнүндөгү аныктама соттун чечимдерин аткаруу үчүн белгиленген тартипте, тактоосуз аткарылууга тийиш. Доону камсыз кылуу маселелери боюнча бардык аныктамаларга жай арыз берүүгө же представление келтирүүгө болот. Бирок, доону камсыз кылуу жөнүндөгү аныктамага жай арыз берүү же представления келтирүү бул аныктаманын аткарылышын токтото албайт. Ал эми тескерисинче, доону камсыз кылууну алып салуу жөнүндөгү же доону камсыз кылуунун бир түрүн башка түрүнө алмаштыруу жөнүндөгү аныктамаларга жай арыз берүү же представления келтирүү ал аныктамалардын аткарылышын. Доону камсыздоо боюнча көрүлгөн чаралар мыйзамда каралган негизде жокко чыгарылышы да мүмкүн.

Доону камсыздоо жоопкердин арызы боюнча же соттун демилгеси боюнча ошол эле сот тарабынан жокко чыгарылышы мүмкүн. Доону камсыздоо жокко чыгаруу жөнүндө маселе соттун отурумунда чечилет. Ишке катышкан адамдар отурумдун убактысы жөнүндө кабарландырылат, бирок алардын келбей коюшу доону камсыздоо жокко чыгаруу жөнүндөгү маселени карап чыгуу үчүн тоскоолдук кылбайт.

Доодон баш тартылган учурда, доону камсыздоо үчүн көрүлгөн чаралар чечим мыйзамдуу күчүнө киргенге чейин сакталат. Бирок, сот чечим менен бир эле учурда же чечим чыгарылгандан кийин доону камсыздоо жокко чыгаруу жөнүндө аныктама чыгара алат. Доо канаттандырылган учурда аны камсыздоо боюнча көрүлгөн чаралар соттун чечими аткарылганга чейин өз күчүн сактайт-жоготпойт. Сот доону камсыздоого жол берүү менен бирге, чечимдин натыйжасына байланыштуу, жоопкер үчүн мүмкүн болгон зыяндын ордун толтурууну доогерден талап кылууга укуктуу.

Доогердин доодон баш тартуу жөнүндөгү соттун чечими мыйзамдуу күчүнө киргенден кийин жоопкер ошол эле сотто доо коюу жолу менен, доогердин өтүнүчү боюнча кабыл

алынган, доону камсыздоо боюнча көрүлгөн чаралар менен ага келтирилген зыяндын ордун толтурууну доогерден талап кылууга укуктуу.

Жыйынтык. Жарандык процесстик укуктун теориясында доо коюу жана доо коюу укугу түшүнүктөрү эң татаал жана талаштуу түшүнүктөрдүн бири. Илимде бул түшүнүктөрдүн аныкталышы доонун түшүнүгүнүн мүнөздөмөлөрү менен ажырагыс байланышта, андагы материалдык жана процессуалдык принциптердин өз ара байланышын эске алат. Демек, авторлор доонун бирдиктүү түшүнүгүнөн баштап, доо укугун да бирдиктүү категория катары карашат. Башка пикирге ылайык, доону материалдык жана процесстик укуктук мааниде түшүнүүгө басым жасоо менен, талап кылуу укугунун өз алдынча түшүнүктөрүн (доонун мазмундук жагына туура келет) жана укукту айырмалоого болот деген тыянак чыгарылат.

Ошентип, доону камсыз кылуу-келечекте доогердин пайдасына чыгарыла турган сот чечиминин реалдуу аткарылышына багытталып, сот тарабынан колдонулуучу чаралар. Бул чаралар келечекте доогердин пайдасына чыгарылуучу сот чечиминин реалдуу аткарылышын камсыз кылуучу процесстик, маанилүү кепилдиктердин бири болуп эсептелет.

Колдонулган адабияттар

1. Треушников М.К. Развитие гражданского процессуального права России // Заметки о современном гражданском и арбитражном процессуальном праве. М. Изд-во: Юрид.литература. 2004. С.8
2. Сорокин В.В. Концепция эволюционного развития правовой системы в переходный период: автореф.Дис.докт. юр. наук./ Екатеринбург. 2013. С.48-51
3. Ануфриев А.Ю. Теоретические и практические аспекты реализации гражданской процессуальной ответственности: диссертация ... кандидата юридических наук: 12.00.15/ А.Ю. Ануфриев. – Саратов, 2014. С.256
4. Уксусова Е.Е. Взаимосвязи гражданского процессуального права с правом материальным: проблемы теории и практики / Е.Е. Уксусова //Актуальные проблемы российского права. 2017. № 3. – С. 143 - 153; № 4. – С. 83
5. Кыргыз Республикасынын жарандык процесстик кодекси 29.12.1999-ж. №146.